

УДК 347.971.99(4)

І. Назаров, кандидат юридичних наук,
доцент, Національний університет
«Юридична академія України імені Яро-
слава Мудрого»

Класифікація судових систем європейських держав

Європейські держави в наші дні мають різні історичні традиції функціонування судових органів. При цьому країни, які перебувають у складі Європейського Союзу, вимушені шукати компроміс у питанні розробки єдиної моделі судової системи, можливої в майбутньому для кожного члена ЄС. Слід зазначити, що, незважаючи на необхідність визначення такої єдиної, компромісної моделі судової системи, нині її ще не існує. На рівні міжнародних договорів і загальноєвропейських стандартів визначені лише загальні принципи, яким повинні відповідати судові органи кожної європейської країни, та завдання й мета, які ставляться перед судами в сучасній демократичній країні. Єдність Європейського Союзу поки не привела до повної однаковості правових систем його членів, у тому числі до єдиного типу судової системи.

Питання класифікації судових систем та їх структури в окремих європейських державах розглядалися певним чином у роботах Т. М. Анакіної, Я. Андрієнко, О. С. Безнасюка, Л. М. Ентіна, Н. С. Малихіної, Л. М. Москвич, А. Осетинського, С. В. Прилуцького, Х. У. Рус-тамова, Н. В. Сібільової, В. І. Шишкіна, С. Штогуна, М. В. Ярової та ін. Але питання класифікації судових систем у світлі адаптації України до європейських правових стандартів ще не досліджувалися.

Слід зазначити, що протягом останніх десятиліть держави Європейського Союзу не зазнавали будь-яких важких потрясінь, здатних кардинально вплинути на планомірне й спокійне еволюціонування судових систем. Це дало можливість країнам ЄС при оптимізації роботи своїх судових органів урахувати не тільки внутрішньодержавні потреби, а й потребу забезпечити можливість співробітництва судів різних країн між собою. А така можливість може бути забезпечена декількома шляхами: а) через уніфікацію судових процедур; б) уніфікацію судових структур; в) формування загальних міждержавних і недержавних інститутів і утворень. У міру реалізації таких можливостей структури судових систем країн ЄС набуватимуть усе більше загальних рис. Але така еволюція не може відбутися швидко, і тому сьогодні

судові системи європейських країн мають багато специфічних рис та особливостей.

Спроби здійснити класифікацію судових систем країн світу або Європейського Союзу робилися і раніше. Зокрема, М. В. Ярова в рамках дисертаційного дослідження торкнулася питання типології судових систем європейських країн і як методологічну основу для визначення типів судових систем використала класичний поділ правових систем, характерний для наук теорії держави і права та порівняльного правознавства¹. Це привело автора до виділення романського (Франція, Італія, Іспанія, Португалія, Бельгія), німецького (ФРН, Австрія), англійського (Англія й Уельс) і змішаного (Нідерланди, Данія, Норвегія, Швеція, Туреччина та ін.) типів судових систем.

Не можна сказати, що така класифікація судових систем є зразковою. По суті, автор у рамках свого дослідження не називає, чим же конкретно відрізняються між собою романська й німецька судові системи (класифікуючі ознаки одночасно наводяться стосовно обох видів систем), при визначенні країн, що належать до англійської судової системи, не згадуються Шотландія і Північна Ірландія (об'єднані із судовими системами Англії й Уельсу в рамках загальної судової системи Сполученого Королівства Великої Британії), а до змішаного типу автор відносить судові системи тих країн, які не потрапили до попередніх трьох.

У рамках більшості інших російських досліджень використовується приблизно така ж система класифікації судових систем зарубіжних країн, тип судової системи прив'язується до виду правової родини. У таких випадках дослідники намагаються знайти загальні риси судових систем країн однієї правової сім'ї, які підтвердили б можливість такої класифікації, і не звертається увага на відмінності в судовому устрої країн одного типу права². Але іноді використовується й інша методика. Х. А. Рустамов і А. С. Безнасюк при виділенні загальних характеристик судоустрою зарубіжних країн аналізували не судові системи в цілому, а види судів. І відповідно наводять приклади різних варіантів функціонування загальних судів, спеціалізованих або різні варіанти реалізації принципу інстанційності³, що не може характеризувати судову систему в цілому.

¹ Яровая М. В. Судебные системы современных европейских государств: сравнительно-правовой анализ : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / М. В. Яровая. – М., 2006. – С. 34.

² Судебные системы и судопроизводство в западных странах // Отечественные записки. – 2003. – № 2. – С. 3–9.

³ Безнасюк А. С. Судебная власть : учебник для вузов / А. С. Безнасюк, Х. У. Рустамов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2002. – С. 192–203.

Слід зазначити, що існують простіші способи визначення видів судових систем. Наприклад, Жак Зіллер країни Європи поділяє на дві категорії: країни з дуалізмом судових органів — Бельгія, Німеччина, Греція, Франція, Італія, Люксембург, Нідерланди, Португалія та країни з єдністю судових органів — Данія, Іспанія, Ірландія та Велика Британія. При цьому слід уточнити, що в Німеччині не два, а п'ять різновидів судів (загальні, адміністративні, з питань праці, соціальні та податкові), не рахуючи конституційних судів, у Великій Британії існує велика кількість адміністративних трибуналів (*administrative tribunals* — квазісудові органи), а в Іспанії — адміністративні суди інтегровані в єдину судову систему¹.

Більшість вітчизняних дослідників дотримуються аналогічної позиції. Зазначається, що побудова судової системи будь-якої країни залежить від безлічі факторів, таких як організація державної влади, адміністративно-територіальний устрій, тип правової сім'ї, історичні традиції. Але при цьому основним критерієм класифікації судових систем знову ж є вид правової сім'ї (і виділяється романо-германська й англо-саксонська судові моделі), а такі критерії, як спеціалізація судів та інстанційність, розглядаються як другорядні². Можуть називатися й інші ознаки, характерні для сучасної судової системи: наявність органів конституційної юрисдикції, самостійної системи адміністративної юстиції, ступінь інтеграції прокуратури в систему органів судової влади, але без наділення їх статусом видоутворюючих³.

На наш погляд, використання подібної методики є недостатнім. Використання як критерію класифікації судових систем видів правових систем не може відображати реальну ситуацію, оскільки судові системи у країнах однієї правової сім'ї можуть істотно відрізнятися між собою. Так, вони можуть мати і загальні риси, але загальні риси існують й у судових систем країн, що належать до різних правових сімей.

Наприклад, і Велика Британія, і США належать до країн загальної системи права, але їхні судові системи дуже відрізняються. Структура судоустрою Великої Британії визначається тим, що країна складається з Англії й Уельсу, Шотландії і Північної Ірландії і має три практично

¹ Зіллер Жак. Політико-адміністративні системи країн ЄС. Порівняльний аналіз / Жак Зіллер ; пер. з фр. В. Ховхун. - К. : ОСНОВИ, 1996. - С. 250.

² Малихіна Н. С. Критерії класифікації судових систем / Н. С. Малихіна // Актуальні проблеми правознавства: тези доп. та наук. повідом. сучасн. наук. конф. молодих учених та здоб. - Х., 2004. - С. 182-184.

³ Москвич Л.М. Судові системи світу: класифікація і загальна характеристика / Л. М. Москвич // Проблеми законності : Республік. міжвід. наук. зб. - Х., 2008. - Вип. 96. - С. 202-209.

самостійні судові системи, які, проте, взаємозв'язані через Верховний суд Сполученого Королівства (UK Supreme Court), що є вищою судовою інстанцією стосовно судів Англії, Уельсу, Шотландії й Північної Ірландії, розташований на вершині всієї судової системи Сполученого Королівства та має повноваження переглядати деякі їхні рішення в порядку апеляції з питань права.

У свою чергу американські суди не становлять єдиної судової системи або державної структури і навіть відсутній сам термін «американська судова система». У кожному штаті США існує своя окрема судова система. Крім того, є загальнодержавна (федеральна) судова система. Ці судові системи існують паралельно¹, що обумовлює не лише відмінність судової системи США від судоустрою Великої Британії, а і її унікальність порівняно з усіма іншими країнами.

Можна показати істотні відмінності судових систем Німеччини й Австрії, які належать не просто до романо-германської системи права, а й навіть до романської її частини. Так, у першу чергу, структура судової системи Німеччини визначається наявністю п'яти судових гілок, які діють зовсім незалежно одна від одної. До них належать: загальні суди (здійснюють цивільну й кримінальну юрисдикцію), адміністративні суди, суди по трудових спорах, фінансові суди й соціальні суди. Другою її характерною ознакою є той факт, що попри процесуальну єдність усі суди діляться на федеральні й суди земель, а судді значаться, відповідно, на федеральній службі або на службі земель. В Австрії ж судочинство є прерогативою федерації, у результаті чого всі суди визначаються як федеративні, судів суб'єктів федерації немає. Крім того, не так чітко й розширено реалізований принцип спеціалізації судів. Основу судової системи становлять загальні суди (the ordinary courts), що розглядають цивільні й кримінальні справи. Поряд із загальними діють так звані суди публічного права (public-law courts of justice), до яких належать Адміністративний суд і Конституційний суд. Суди публічного права займають особливе положення в судоустрої країни, а їх діяльність регламентується окремими законами: «Про Адміністративний суд»² і «Про Конституційний суд»³. Є також арбітраж-

¹ Шишкін В. І. Судові системи країн світу: навч. посіб. : у 3 кн. / В. І. Шишкін. – К., 2001. – Кн. 1. – С. 90–91.

² Administrative Court Act of Austria 1985 – VwGG (date of the version: 1 January 2005). [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.ris.bka.gv.at/Dokument.wxe?Abfrage=Erv&Dokumentnummer=ERV_1985_10.

³ Constitutional Court Act of Austria 1953 – VfGG (date of the version: 2004) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vfgh.gv.at/cms/vfgh-site/english/downloads/englishvfgh.pdf>.

ні трибунали, але вони не входять до складу державної судової системи, оскільки вважаються не державними судами, а приватними судовими установами¹. Таким чином, структурно судові системи Німеччини й Австрії значно відрізняються.

У таких країнах, як Франція, Італія, Іспанія, Португалія, які належать до романської підсистеми романо-германської правової сім'ї, загальних рис набагато більше. Це пов'язано з історично сформованим впливом Франції на національні правові системи прилеглих країн. Але при цьому ідентичними їх назвати неможливо через наявні серйозні відмінності як за кількістю видів спеціалізованих судів, так і за кількістю рівнів судових систем.

Так, судова система Франції являє собою класичну дуалістичну модель і складається із загальних й адміністративних судів, які є незалежними й очолюються Касаційним судом Франції й Державною радою. При поділі загальних й адміністративних судів по горизонталі вони утворюють три рівні. Крім того, всередині структурної організації кожного з рівнів є структурування за галузевою ознакою². Існує також велика кількість спеціалізованих судів, які у більшості випадків мають меншу кількість рівнів.

Італійська судова система також представлена загальними судами, очолюваними Верховним апеляційним судом (Supreme Court of Appeal) і адміністративними судами. Адміністративна юстиція Італії практично повністю дублює за повноваженнями і завданням французьку, але має меншу кількість рівнів — лише два. До спеціалізованих судів належать військові суди, податкові суди (tax courts) і Рахункова палата з регіональними представництвами³.

Іспанія, незважаючи на історичний вплив на її правову систему з боку Франції, також має індивідуальні особливості власної судової системи. Передусім це викликано специфікою адміністративно-територіального устрою країни, відповідно до якого й організовано судоустрій. Так, Іспанія не є федерацією, але її територія утворюється сімнадцятьма автономіями, кожна з яких ділиться на провінції й муніципалітети. Отже, судова система країни хоч й є єдиною, але автоном-

¹ The Austrian judicial system. Vienna : Federal Ministry of Justice, 2009. – P. 15, 16.

² Шишкін В. І. Судові системи країн світу : навч. посіб. : у 3 кн. / В. І. Шишкін. – К., 2001. – Кн. 2. – С. 117.

³ Verde G. The Italian Judicial System [Електронний ресурс] /Giovanni Verde.– Режим доступу: <http://www.csm.it/documenti%20pdf/sistema%20giudiziario%20italiano/inglese.pdf>.

ність територій впливає на діяльність судів¹. Крім системи загальних судів і наявності деяких спеціалізованих судів, привертає увагу Національний суд Іспанії. За своїм значенням він схожий на органи політичної юстиції, характерні для Франції, – Високу палату правосуддя й Палату правосуддя. Але французькі аналоги мають тільки кримінальну юрисдикцію стосовно членів уряду й Президента Франції, а Національний суд Іспанії компетентний розглядати не тільки кримінальні, а й трудові та адміністративні спори, що мають загальнонаціональне значення.

Наведені приклади підтверджують неможливість використання видів правових сімей як єдиного критерію для класифікації судових систем. Навіть серед таких країн, як Франція, Італія, Іспанія й Португалія, національні правові системи яких дуже близькі й вийшли з однієї колиски, судоустрій має значні відмінності, особливо коли йдеться про види і компетенцію спеціалізованих судів.

Тому класифікація судових систем різних країн повинна проводитися за критеріями, які важливі для характеристики саме судової системи, а не держави в цілому. Звичайно, входження в ту або іншу правову сім'ю впливає на ставлення до судової влади, статусу суддів, взаємовідносини судових органів з іншими державними органами і, до певної міри, на структуру судоустрою країни. Цей вплив подібний до впливу на структуру судової системи розміру території країни, кількості населення, історичних правових традицій суспільства, форм державного устрою й правління, входження до складу наддержавних утворень, рівня розвитку й добробуту суспільства, ступеня економічної самостійності й фінансової стабільності країни і навіть погодних умов і рельєфу місцевості. Усі названі фактори, у тому числі й належність до певної правової системи, впливають більшою або меншою мірою на структуру судової системи, формують її. Але кожний з них окремо не є визначальним, видоутворюючим. Тому їх використання як критерію не може привести до точної класифікації судових систем. Така класифікація буде значною мірою ймовірнісною, а значить і матиме погрішності, що робить її ненауковою.

Для точності класифікації необхідно використати перш за все такі ознаки і фактори, які характеризують не державу в цілому або суспільство, а саме судову систему як один з елементів державного устрою. Ознаки, що є специфічними, викликані особливостями об'єкта дослі-

¹ Шишкін В. І. Судові системи країн світу : навч. посіб. : у 3 кн. / В. І. Шишкін. – К., 2001. – Кн. 2. – С. 180.

дження. І в нашому випадку йдеться про такі ознаки, як кількість рівнів судової системи, кількість судових інстанцій, ступінь використання спеціалізації судів, кількість вищих судових установ і порядок управління у сфері судової діяльності.

У межах цієї роботи пропонується звернути увагу не на всі країни світу, а лише на ті, які входять до складу Європейського Союзу, або близькі до входження. І метою такого дослідження є бажання виявити вимоги, які ставляться Європейським Союзом як до власних національних судових систем, так і до судоустрою країн, що претендують на входження до складу зазначеного об'єднання.

Така мета ставиться з тієї причини, що Україна продовжує дотримуватися в зовнішній політиці курсу на зближення із країнами Європейського співтовариства, і це вимагає від неї проведення реформ у всіх сферах державного устрою, у тому числі й судоустрою, для відповідності європейським стандартам. Зазначені цілі й будуть головним визначальним критерієм для наступної класифікації судових систем.

У цьому контексті необхідно враховувати той факт, що більшість із європейських стандартів або вимог до національного судоустрою мають не судоустрійний характер. У своїй загальній сукупності вони стають системоутворюючими, але на структуру судової системи впливають не прямо. В усіх документах Європейського співтовариства, що встановлюють вимоги до органів судової влади окремих держав-членів, суддівського корпусу й дотримання прав громадян на судовий захист, немає прямих вказівок на кількість рівнів судової системи, чіткої кількості інстанцій або видів спеціалізованих судів для кожної країни. У цих документах ідеться про такі необхідні характеристики національних судів, які б гарантували дотримання кримінально-правових і процесуальних прав і свобод, а також основних принципів судового процесу. Зокрема, права на справедливий, публічний розгляд справи в розумний строк незалежним і безстороннім судом, що попередньо заснований законом, права на ефективне оскарження судового рішення, права на юрисдикційну допомогу тощо.

Що ж стосується класифікації судових систем, то в самому Європейському співтоваристві вкрай обережно ставляться до можливого їхнього поділу на різні типи або види. Так, Європейська комісія з ефективності правосуддя (СЕРЕJ) у рамках підготовки Доповіді 2006 р. про системи правосуддя країн Європи не змогла сформулювати загальну, безперечну, єдину класифікацію судових систем європейських країн і подала матеріал по країнах, розташовуючи їх за абеткою. Але при цьому

було зазначено, що класифікація судових систем можлива за низкою критеріїв:

1) на основі характеристик судових систем із розподілом на країни континентального й загального права, країни перехідного періоду і країни зі старими судовими традиціями;

2) за географічним принципом з урахуванням розміру території й кількості населення;

3) за економічними критеріями з поділом на зони євро або поза межами євро¹.

Тому, виходячи із усього викладеного, ми не будемо робити спробу сформулювати найбільш «правильну» класифікацію судових систем країн ЄС. Викладений критичний аналіз класифікацій судових систем країн світу, запропонованих іншими вченими, а також позиція офіційних інститутів Європейського співтовариства з питань типології судових систем дають нам право сказати, що специфічні особливості судоустрою кожної країни не дозволяють виділити єдину, об'єктивну для будь-якої ситуації типологію судових систем. Тому для максимальної точності досліджень критерії класифікації повинні визначатися метою й завданнями такого дослідження.

У рамках цієї роботи критерієм для класифікації стане перебування в складі Європейського Союзу або ступінь близькості до входження до складу даного об'єднання держав.

Нині деякою мірою всі держави — члени Європейського Союзу можна поділити на два типи:

1) країни, що стояли у джерел створення ЄС, що мають сталі демократичні традиції й найбільший ступінь реалізації європейських стандартів у сфері судової влади, судоустрою й прав людини і громадянина на судовий захист;

2) країни, які порівняно нещодавно увійшли до складу ЄС і продовжують реформу власних судових систем.

Крім того, необхідно зазначити, що Європейський Союз співробітничав з великою кількістю сусідніх країн, що бажають увійти до його складу. І країни, які найбільше наблизилися до правових стандартів, визначених ЄС, набувають офіційного статусу кандидата в члени ЄС. Досвід таких країн також є вкрай важливим для України, тому вони утворюють третій тип країн.

¹ Системы правосудия стран Европы. – Выпуск 2006 (на основе данных 2004 г.) / Европейская комиссия по эффективности правосудия (СЕРЕП). – Совет Европы, 2006. – С. 12–13.

Відповідно до такої класифікації європейських держав їх судові системи поділятимуться на три типи залежно від ступеня реалізації демократичних і правових стандартів у сфері судоустрою, обов'язкових для членства в складі ЄС.

1. Судові системи держав, що дотримуються максимально високих демократичних стандартів, у тому числі й у сфері судоустрою (Франція, Німеччина, Англія та ін.). Їхній державний устрій є джерелом рецепції для багатьох сусідніх країн.

2. Судові системи держав, найбільш молодих членів Європейського Союзу, які в недалекому минулому мали потенціал, порівняний з українським, але більш ефективно його використали (Польща, Латвія, Литва, Естонія). Їх досвід можна адаптувати до українських реалій, виходячи зі схожості базових параметрів¹. Ці країни, незважаючи на входження до складу ЄС, продовжують проводити судову реформу, і їхній позитивний досвід у цій сфері необхідно використати й Україні.

3. Судові системи країн — кандидатів у члени Європейського Союзу. До судоустрою цих країн є найбільші претензії з боку Європейського Союзу, і недосконалість їхніх судових систем і порядку судочинства є однією з основних перешкод до ухвалення рішення про їхнє входження до складу ЄС (Хорватія, Македонія, Туреччина). Тому Україні варто звернути увагу на строки і порядок реалізації європейських стандартів у сфері реформування судоустрою й у цих країнах, оскільки з ними ЄС співпрацює максимально тісно.

Саме така класифікація країн та їхніх судових систем дозволить у майбутньому найбільш ефективно й обґрунтовано визначити необхідну для членства в Європейському Союзі структуру вітчизняної судової системи, принципи її побудови, мету й завдання, які вона повинна і може виконувати.

Назаров И. Классификация судебных систем европейских стран

В статье анализируются научные взгляды на классификацию судебных систем стран мира, критерии такой классификации и типы судебных систем. Предлагается обратить внимание не на все страны мира, а лишь на те, которые входят в состав Европейского Союза или близки к вхождению с целью выявить требования, которые ставятся Европейским Союзом как перед собственными национальными судебными системами, так и к судоустройству стран, претендующих на вхождение в состав указанного объединения.

Ключевые слова: судебная власть, судебная система, суд, Европейский Союз.

¹ Цветков В. В. Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти / В. В. Цветков, І. О. Кресіна, А. А. Коваленко. – К., 2003. – 496 с.

Nazarov I. Classification of judicial systems of the European countries

In article are analyzed scientific views on classification of judicial systems of the countries of the world, criteria of such classification and types of judicial systems. It is offered to pay attention not to all countries of the world, and only on what are a part of the European Union or are close to occurrence on purpose to reveal requirements which are put by the European Union both before own national judicial systems, and to *судоустройству* the countries applying for occurrence in structure of specified association.

Keywords: the judicial power, judicial system, court, the European Union.